

LOGICAE

PARS ALTERA.

In hac parte luculenter apparebit, utrum quae praceserunt bene intellecta fuerint, siquidem veri fontes nunc aperiendo et legitima ratiocinia instituere et fallacias adversariorum detegere, ut veritatem tueamur, identidem oportebit; ordinate autem procedendo; notiones praeviae in primis sunt exponendae.

ARTICULUS I.

DE VERO

§. 1.

Notiones praeliminares.

31. Notio *veri* est una ex transcendentalibus, quae definiri recte non possunt. Melius itaque intelligimus quid sit *verum*, dum nos nostrasque operationes consideramus, quam cum verbis illud explicare aggredimur. Sed ex quo *verum* de omni prorsus ente, quacumque illud ratione fuerit, enunciari possit, recte dicitur *verum* in genere: *Illud omne quod est quatenus est.* *Verum* cum ente, utpote utrumque transcendente, convertitur, nec nisi ratione nostra distinguitur.

Generalis iste *veri* conceptus facile applicatur diversis ejus speciebus; nam in primis quidquid existit vel est possibile tantum, independenter a *cognitione nostra* habet proprietates seu notas per quas est aliquid in se nihilo oppositum, et objectum cognitionis per se ipsum esse potest. Est itaque *verum metaphysicum*: *Illud omne quod est quatenus objectum cognitionis esse potest.* *Verum* autem *physicum*: *Illud quod est quatenus est actu existens.*

Verum logicum relationem dicit ad animum cognoscentem et intelligentem; hinc bene exprimitur quod sit: *Illud omne quod est quatenus cognoscitur.* Haec *logici veri* definitio excludit quidem objectum quoddam a cognitione

ipsa distinctum, quasi nempe deberet semper haberi, ut communis definitio postulare videtur (1); est tamen satis accurata; natura enim veritatis logicae exigit ut sit perceptio relationis vel alicujus realitatis, sicuti est; si enim perciperetur aliquid, tamquam si esset dum non est vel non esset dum est, non amplius veritas, sed falsitas logica haberetur; unde intelligitur quid sit *falsitas logica*.

Veritas moralis habetur, quando illud quod a mente apprehenditur manifestatur per verba, sicut est apprehensum; unde iterum recte potest dici, quod sit *enunciatio illius quod est quatenus est vel esse putatur apprehensum*. Etenim hac in re convenientia tantum sermonis cum iudicio vel apprehensione mentis respicitur. Dicitur *moralis veritas*; quia ex legibus moralitatis et honestatis quilibet tenetur verba sua conceptibus animi accommodare ne aliis illudat. Hinc collige quid sit *mendacium*.

32. Atque haec, quae de veritate ejusque diversis speciebus dicta sunt, pertinent ad veritatem in se et relative ad nos spectatam, sicque accepta ejus definitio, ut advertit S. Thomas [2], potest praescindere a comparatione ad intellectum nostrum, *nam quod est per accidens ab unaquaque definitione excluditur*. Unde etiam hoc sensu recte prorsus dicitur: *Non ideo aliquid est intelligibile quia intelligitur*. Quod si veritas juxta modum tendentiae intellectus in verum et per oppositionem ad tendentiam appetitus in bonum sumatur, quatenus nempe terminus cognitionis, quod est *verum*, est in ipso intellectu, *quia cognitio est secundum quod cognitum est in cognoscente*, poterit dici quod *veritas sit adaequatio*

(1) Communis definitio veritatis logicae ista est: *Conformitas mentis cum objecto*, quam etiam nonnulli ad verum in genere transferunt. At hac admissa definitione sequeretur: 1° ad veritatem logicam requiri aliquod objectum a mente et actu mentis distinctum cui ipsa mens conformaretur, quod certe non semper locum habet: 2° non nisi iudiciis veritatem logicam competere, quod pariter non subsistit; nam etiam simplices mentis conceptus constituunt quamdam logicam veritatem seu verbum mentis, quo animus veluti sibi ipsi loquitur, id est sistit sibi praesens aliquid *esse vel non esse*: atque hoc tantum sensu antiquiores philosophi dixerunt: *Intellectus veritas (logica) est adaequatio intellectus et rei, secundum quod intellectus dicit esse quod est: vel non esse quod non est.*

(2) *I. p. q. 16. art. 1. ad 1.*

rei et intellectus; sed praecipue in comparatione ad intellectum divinum, cujus *intelligere* est ejus *esse*; hinc, ut loco superius indicato prosequitur S. Thomas: *Res naturales dicuntur esse verae, secundum quod assequuntur similitudinem specierum (idearum), quae sunt in mente divina. Dicitur enim verus lapis, quia assequitur propriam lapidis naturam secundum praeconceptionem intellectus divini. Sic ergo veritas principaliter est in intellectu, secundario vero in rebus, secundum quod comparantur ad intellectum, ut ad principium.* Hinc facile explicantur aliae veri definitiones SS. Patrum, scilicet S. Augustini: *Veritas est, qua ostenditur id quod est; est summa similitudo principii*; S. Hilarii: *Verum est declarativum aut manifestativum esse*; S. Anselmi. *Veritas est rectitudo sola mente perceptibilis; rectum autem est illud, quod principio concordat.* Sed haec inferius melius intelliguntur.

33. Querendum nunc foret quomodo ideis, judiciis et ratiociniis veritas conveniat; sed de judiciis diximus n.º 8, de ratiociniis vero n.º 17 egimus.

Quod autem spectat ad ideas, haec pauca sufficient. Omnes idae nostrae *subjective* spectatae sunt semper verae: sive enim a perceptione actuali realiter distinguantur sive non, *subjective* consideratae non sunt nisi modificationes vel formae quaedam determinatae animi nostri; ergo sunt illud quod sunt, et in quantum cognoscuntur sunt hae et non aliae cognitiones; ergo quaecumque idea *subjective* considerata et metaphysice et logice vera est; ergo falsum est ideis generatim non competere veritatem.

Aliquae idae *objective* spectatae possunt esse falsae, idque intelligitur de ideis quibusdam sensilibus, vel etiam factiliis praesertim compositis, pluribus scilicet notis coalescentibus: e. g. si mens ad praesentiam aurichalci formans sibi ideam auri, occasione nimirum splendoris similis auro et alias proprietates auri associando eodem conceptu apprehendat, conceptus sive idea erit ab objecto suo externo difformis. Hoc tamen nequit evenire in ideis quae sunt simplices et non habent objectum extrinsecum vel quae sunt objectum sibi metipsis; ergo falsum est quoque nulla rationi dici posse ideas esse falsas.

Sit amen veritatis et falsitatis naturam constitueres in affirmatione et negatione, quod accidit in enunciatione judiciorum, fateor hoc sensu ideas neque veras neque falsas dici posse; ipsae enim sive habeant objectum extrinsecum sive non, sive eidem sint conformes sive non, in se consideratae

nihil affirmant aut negant; ergo hac ratione nequeunt dici verae aut falsae.

§ 2.

De statu mentis relate ad verum.

34. Aliquid in se verum esse nemo unquam negavit, sed magna lis antiquitus etiam inter philosophos habebatur, utrum animus verum assequi possit. *Dogmatici* omnia rata ac certa se de rebus decernere autumabant; *Sceptici universales* (si tamen unquam extiterunt) de omnibus dubitandum esse contendebant; *Sceptici immoderati* et plerique *Academici*, admissis propria existentia ceterisque intimis animi affectionibus, de omnibus aliis dubitandum esse statuerunt. *Sceptici tandem moderati* plura ab homine certo cognosci docuerunt, ita tamen ut et de pluribus non semel dubitare et multa se nescire fateri debeat. Laudabilem hunc scepticismum, seu potius semper laudabilem prudentiam et nos sequimur, idque commendat Lactantius (1): *Alii putaverunt scire posse omnia; hi sapientes utique non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi quia homini dederunt, hi quia minus. Utrisque in utramque partem modus defuit. Ubi ergo sapientia est? Ut neque te omnia scire putes, quod Dei est; neque omnia nescire, quod pecudis.* Si quis scepticus universalis esset, cum ipso disputandum non feret; nam disputatio procedere non potest, nisi ab aliquo principio certo utrimque admissio; scepticus hic nullum tale principium admittit; dubitabit insuper num actu existat et tecum loquatur. Scepticum immoderatum facile convincet, ostendendo illi multa alia, praeter ea quae intima experientia innotescunt, aequae rationabiliter pro certis esse habenda.

35. Quatuor sunt status animi nostri relate ad verum, *ignorantiae* scilicet, *dubii*, *opinionis* et *certitudinis*.

Ignorantia alicujus rei animus laborat, quando nec pro nec contra eam aliquid affirmare rationabiliter potest.

Animus de re aliqua *dubius* haeret, dum pro utraque contradictionis parte solidas esse rationes cognoscit; et hoc est *dubium positivum*. Quod si pro una tantum parte rationes haberentur et tamen quis suspicaretur de opposito,

[1] Divinarum Institutionum lib. 3. cap. 6.

dubium *negativum* esset, quod alias est prudens, imprudens alias.

Si rationes solidae pro utraque vel pro una tantum contradictionis parte adfuerint, sed tales quae perfectum assensum extorquere non valeant, licet prudentis viri attentionem mereantur, poterit animus rationibus illis innixus, ex imperio saltem voluntatis, existimare rem ita esse vel non esse: sic agens dicitur *probabiliter judicare*, seu *opinari*. Est itaque opinio, vel iudicium probabile: *Assensus intellectus rei cognitae propter rationes satis firmas, non omne tamen erroris periculum excludentes*. Probabilitas haec gradus admittit, pro majori scilicet vel minori pondere rationum internarum vel externarum; unde etiam alia dicitur probabilitas *intrinsicae*, *extrinsicae* alia.

36. Quando animus noster, omnibus rite perpensis, apprehendit aliquid ita et non aliter esse, propter rationes omne erroris periculum excludentes, tunc *certi* esse dicimus. Est itaque certitudo: *Firmitas adhaesionis objecto cognito absque formidine de opposito*. Ex diversitate motivorum, quibus mens impellitur ad firmiter assentiendum, oritur certitudinis divisio. *Metaphysice* certum erit, cuius oppositum intrinsicae repugnat et nec per virtutem divinam aliter ac cognoscitur fieri potest; idque vel *absolute* vel *hypothetice* tantum. Hinc certitudo *metaphysica absoluta* vel *hypothetica*. Quando cognoscimus aliquid ita esse, ut salvis tantum naturae physicae legibus aliter esse nequeat ac cognoscitur e. g. *crastina die solem oriturum*, *physica certitudo* aderit. Quod si motivum habendi aliquid pro certo fundetur in constantia legum moralium, quibus homines ad verum dicendum impelluntur, habebitur *certitudo moralis*; quae multum differt a mera probabilitate vel morali certitudine latiore sensu accepta, quaeque in legibus tantum humanae prudentiae fundamentum agnoscit: porro quamvis a nonnullis auctoribus majores vel minores gradus probabilitatis soleant exhiberi per fractiones numericas crescentes vel decrescentes, hoc tamen certitudini morali (ut quidam vellent) nullatenus aptari potest, quae et toto genere a probabilitate differt, et ex probabilitatum aggregato vel praesuppositione tamquam subjecto abstractionis oriri nequit. Physica et moralis certitudo quandoque in metaphysicam *indirecte* migrant (1).

(1) Certitudo moralis latiori seu improprio sensu accepta

Haec distinctio certitudinis extrinsecam tantum differentiam importat, cum omnis naturalis certitudo *formaliter* spectata sit aequalis; debet enim essentialiter erroris periculum amovere, exclusio autem periculi erroris in indivisibili consistit, aut enim habetur aut non habetur; cumque firmitas adhaesionis intellectus sequatur *naturaliter* exclusionem periculi erroris, ipsa quoque rationes sui *in veritatibus naturalibus* in indivisibili consistit. Unde licet e. g. pro veritate *metaphysica* fuerint quinque, pro *physica* tria, pro *moralis* unum motivum, singula tamen respective excludentia periculum erroris, mens nostra rationalis aequae debet (si prudenter agere velimus) singulis hisce veritatibus assensum praebere et aequae sibi metipsi vim inferre, quaecumque earum respuendo. Fatendum tamen est, quod ad veritates ubi certitudinis motivum est immediate animo applicatum ratio nostra majori quadam propensione, non tamen assensu rapiatur, quodque auctis motivis certitudinis aequae periculum erroris excludentibus pro eadem veritate, certitudo fiat *extensive* major. Diximus *naturaliter* et *in veritatibus naturalibus*; non enim loquimur de supernaturali mentis

eadem fere est ac probabilitas eaque dirigimur in quotidiano procedendi modo, dum e. g. passim fidem adhibemus loquentibus ex eo quod hic et nunc nulla appareat ratio erroris vel mendacii, licet interim in hoc haud raro decipiamur. Ad veram itaque certitudinem moralem requiritur, ut constet leges morales (de quibus suo loco) actu violatas non fuisse; secus non excluderetur erroris periculum, idque obtinetur quando potest ostendi actualem testium conspersionem in mendacium locum non habuisse, quod cum certe in indivisibili consistat, gradibus fractionum crescentium vel decrescentium e. g. $\frac{1}{10}$, $\frac{2}{10}$, $\frac{3}{10}$

etc, exprimi nequit. Certitudo quaevis ex sui natura periculum erroris debet excludere, probabilitas ut talis nequaquam, ergo toto genere ab invicem differunt: cumque quodlibet probabilitatum aggregatum, utpote per collectionem non mutans naturam; remaneat semper, ut ita loquar, aggregatum deficientiarum a certitudine, nequit quoque esse subjectum abstractionis; non enim potest abstrahi a subjecto proprietas, quae in eo non est. Quando autem quod est tantum physice aut moraliter certum, si in quibusdam adjunctis supponeretur falsum et ex hac suppositione sequeretur, quod etiam aliquod principium metaphysice certum, falsum redderetur, tunc quia hoc metaphysice repugnat, illud aequae repugnabit, seu certitudines illae in metaphysicam certitudinem quambis hypotheticam indirecte migrant.

assensu rebus fidei exhibito, qui cum praecipue dependeat a gratia Dei intrinsicus mentem illuminanti et cor movente, potest esse et est major quocumque assensu certitudini naturali praestito seu ex motivis naturalibus orto.

37. Certitudo, prout est mentis affectio, *subjectiva* dicitur; *objectiva* autem prout ad rem ipsam vel propositionem refertur; fieri tamen potest, ut intima mentis persuasio habeatur, quin *objectiva* veritas adsit; unde certitudo, licet sub diverso respectu, cum errore sociatur; et hinc etiam inferitur necessitas regulae cujusdam, ad quam iudicia nostra exigamus, ut *subjectivam* et *objectivam* certitudinem assequamur. Quia vero certitudo et falsitas vel error se destruunt, nemo existimet nos hic loqui de certitudine vera quae cum errore societur: vera enim certitudo nequit haberi, nisi sit simul *subjectiva* et *intrinsicae* vel *extrinsicae* *objectiva* atque *realis*; nam cum certitudo sit mentis affectio seu modus cognoscendi, quo mens firmiter adhaeret rei cognitae, proprie loquendo non invenitur in objecto, et proinde haec *objectiva* certitudinis denominatio indicat tantum quod objectum debeat in se ita esse sicut cognoscitur, ut ope certitudinis veritatem assequamur. Similiter certitudo solum *subjectivae* spectata non innuit nisi affectionem mentis seu potius meram persuasionem internam, quod res ita sit, ac proinde cum mera apparentia de rei veritate consistere potest, seu apparentem dumtaxat certitudinem indicare.

ARTICULUS II.

DE VERI FONTIBUS

ET IN SPECIE DE GENERALI NORMA JUDICIORUM NOSTRORUM.

38. *Criterion*, *regula*, vel *norma*, qua de veritate aut falsitate omnium iudiciorum nostrorum pronunciamus, et ad quam velut ultimum motivum omnis nostra naturalis reducitur certitudo, seu potius quae prohibet ne certitudinem per media naturalia acquisitam prudenter respicere valeamus, distinguenda est a *fontibus veri*, qui sunt regulae partiales, a quibus pro rerum diversitate, diversa iudicia eorumque certitudo hauritur. Illa, sicut et rationalitas nostra, unica est; isti, quatuor, nimirum *sensus intimus*, *ratio*, *sensus externi*, *auctoritas*, de quibus in sequentibus; nunc de generali tessera veritatis.

In *evidentia*, juxta communioem et verioem philosopho-

rum doctrinam, generalem hanc veritatis normam reponeamus; prius tamen, ut difficultatibus aditus praecludatur, evidentiam in concreto (1) spectando, nihil aliud esse dicimus nisi *naturalem rationis nostrae dispositionem, qua fit, ut positis quibusdam adjunctis (seu dato quod media naturalia certitudinis rite adhibuerimus), ad sic et non aliter iudicandum cogamur, nisi ipsi rationalitati nuncium remittere velimus.* Eam antiquiores *naturale rationis lumen* vocabant. Porro sic spectata differt et a claritate ac certitudine, quae sunt dumtaxat effectus partiales illius naturalis dispositionis; et ab ipsa *anima rationali*, seu *ratione in concreto*, ejusque *activitate*, cum haec possint dici et sint *principium reale* vel *efficiens* nostrarum cognitionum, minime

(1) Ut clarius pateant quae inferius de evidentia dicemus, adverte modum quo eam concipimus esse realem in concreto, quatenus spectamus eam in causa seu in hujusmodi naturali nostrae rationalitatis conformatione, quae inducendo rationalem *convictionem* de certitudine reddit impossibilem scepticismum, non permittendo prudenter resilire a certitudine hausta ope diversorum mediorum naturalium; unde evidentia est ultimum complementum ac velut sigillum naturalis certitudinis: certitudo proinde in hoc tantum, seu partialiter, ab evidentia pendet, estque ejus effectus, non secus ac claritas seu perspicuitas quarundam cognitionum, quae pariter, quando adest, oritur directe ex motivis naturalibus et dumtaxat quoad sui realitatem et firmitatem ab evidentia pendet, estque quoad hoc ejus partialis effectus. Hinc colliges, evidentiam nostram in actu consideratam, consistere in reflexa rationali coactione, seu melius *convictione* italice (*convincimento*) de realitate certitudinis acquisitae quam (*convictionem* certe non experimur, licet evidentiam in causa, seu naturali dispositione habeamus, nisi reflectendo ad nos et adjuncta in quibus versamur): ideoque sententia haec nostra differt tam a doctrina eorum, qui evidentiam indiscriminatim et veluti in abstracto considerantes, eam reponunt in quadam *claritate* seu perspicuitate mentis vel principiorum et rerum, quod utique non est considerare eam tamquam generale et ultimum certitudinis motivum, de quo non debet posse quaeri, utrum mens illud recte nec ne apprehendat; quam eorum, qui eam sumunt pro ipsa *clara cognitione* vel pro *intuito, rationalis*, quae inter ideas habetur, unde ipsam cognitionem vel intuitum pro motivo propriae certitudinis ponunt; quod pariter in nostra sententia non accidit, cum naturalis nostrae rationalitatis dispositio seu conformatio et hujus effectus sive actualis coactio, utpote modus, ab ipsa ratione ejusque actuali cognitione distinguatur.